

Київський університет імені Бориса Грінченка
Благодійний фонд імені Антона Макаренка

НЕПЕРЕРВНА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Науково-методичний журнал

Випуск 3 (44). Серія: Філософія освіти

У НОМЕРІ:

- Філософське осмислення тенденцій розвитку сучасної освіти
- Філософські засади університетської освіти
- Проблема особистості та особистісного знання у філософії освіти

Київ

ТОВ "Видавниче підприємство "ЕДЕЛЬВЕЙС"

2015

ББК 74.00

УДК: 378

П 24

Засновники:

Київський університет імені Бориса Грінченка
Благодійний фонд імені Антона Макаренка

Засновано у 2001 р. Видається з благодійною метою і розповсюджується безкоштовно

Реєстраційне свідоцтво

Серія KB №17845-6695 ПР від 06.06.2011

ISSN – 1609-8595

e-ISSN – 2412-0774

Видання входить до наукометричних баз даних
Index Copernicus та РІНЦ

Адреса редакції:

04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-б

Телефони:

Головний редактор –
(044) 426-84-05 (Київ)

E-mail: ndl.osv@kubg.edu.ua

Головний редактор:

Світлана СИСОЄВА;

Людмила ХОРУЖА (заст.гол.ред.)

Олена АЛЕКСАНДРОВА

Георгій БАЛЛ

Ольга БЕЗПАЛЬКО

Сергій БОЛТІВЕЦЬ

Вандер ВІАНА (Великобританія)

Станіслав КАРАМАН

Наталія КОВАЛЬЧУК

Людмила КОЗАК (відп.секретар)

Маршал КРІСТЕНСЕН (США)

Тадеуш ЛЕВОВИЦЬКИЙ (Республіка Польща)

Ольга ЛОЗОВА

Світлана МАРТИНЕНКО

Стефан МЕШАЛЬСЬКИЙ (Республіка Польща)

Віктор ОГНЕВ'ЮК

Ольга ОЛЕКСЮК

Неоніла ПОБІРЧЕНКО

Петро САУХ

Оксана СЕРГЕСНKOBA

Грета СОЛОВЙОВА (Республіка Казахстан)

Микола СТАДНИК

Херард СТЕН (Нідерланди)

Микола ТУР

Карл ХОЛЬЦІ (Німеччина)

Надія ЧЕРНУХА

Тамара ЯЦЕНКО

Комп'ютерний набір:

Ольга Кузьменко

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка від 22.10.2015 р., протокол № 11

Неперервна професійна освіта: теорія і практика // Науково-методичний журнал. – 2014. – Випуск 3 – 136 с.

Науково-методичний журнал з проблем філософії, теорії і практики неперервної професійної освіти адресовано науковцям, студентам, викладачам вищих навчальних закладів, магістрантам, аспірантам, докторантам, слухачам системи післядипломної освіти, усім, хто цікавиться проблемами філософії і педагогіки неперервної професійної освіти.

Журнал «Неперервна професійна освіта: теорія і практика» включено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з педагогіки та філософії за спеціальністю 09.00.10 «Філософія освіти» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 261 від 06.03.2015).

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015

© Благодійний фонд імені Антона Макаренка, 2015

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ	4
М. М. Стадник СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТИРИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	4
М. Г. Тур ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗВ'ЯЗКУ ФІЛОСОФІЇ З ОСВІТОЮ	9
О. В. Горбань ФЕНОМЕН ОСВІТИ В ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	14
Л. В. Панасюк НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ОСВІТОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ.....	18
ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ.....	21
О. С. Александрова КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	21
Н. В. Горбенко СУТНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	26
О. М. Кузьменко ЯКІСТЬ, ДОСКОНАЛІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЯК АКМЕ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	31
ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОГО ЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ	37
О. М. Шепетяк ТРАНСЦЕНДЕНТНИЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА ПІЗНАННЯ	37
В. О. Рябенко ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ДУХОВНЕ ВИРОБНИЦТВО» ДЛЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ВИРОБНИЦТВА ЛЮДИНИ.....	43
В. М. Брижнік ФЕНОМЕН «НАПІВОСВІЧЕНОСТІ» ЯК ОСНОВНА ТЕМА ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ ТЕОДОРА АДОРНО.....	47
О. С. Бурак КОНЦЕПЦІЯ ХОЛІСТИЧНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННІ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПОСТМОДЕРНУ	52
Р. В. Мартин КОНЦЕПЦІЯ ЖИВОГО У ФІЛОСОФІЇ ПЛАТОНА І АРІСТОТЕЛЯ: СВІТОГЛЯДНО-ОСВІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	56
ПРО АВТОРІВ	62

вать задачи, которые ставит перед нею жизнь в её модернизированной форме. Формирование и социализация человека во многом зависит от сферы образования, которая влияет на становление его характера, ценностей и навыков. Сегодня стоит вопрос соответствия системы образования, её контекста требованиям современности. Доминирующая система образования, направленная на продуцирование успешного функционера капиталистического рынка, притягивает к себе всё больше критики. Именно по этой причине в научных кругах идёт активный поиск альтернативных путей образования. Одной из подобных альтернатив может выступать концепция холистического (целостного) образования, которое всё активнее изучается и начинает внедряться на практике.

Ключевые слова: глобализация; постмодерн; релятивизм; холистическое образование, ценность.

O. S. Burak. HOLISTIC CONCEPTION OF EDUCATION IN FORMATION OF HOLISTIC PERSONALITY OF POSTMODERN AGE

Postmodern age and globalization processes make us to face new challenges. And the person should have a range of skills and abilities to overcome these issues life requires to be solved in our modernized reality. Furthermore, interconnectedness requires intercultural cooperation that in turn needs integration on the common basis. On the way of integration can appear some obstacles such as ethnocentrism, xenophobia, racism, etc. That is the reason certain mechanisms for minimizing such negative tendencies and formation of integration platform should be found. These two factors depend on the values and abilities for cross-cultural communication of an individual. Values and abilities can be the product of educational environment. But today it is controversial question: does the educational system respond the climes of globalized reality? Nowadays the sphere of education is directed mostly at producing successful participator of the capitalist market. That's why there are a lot of critics around the matter. This is the reason of seeking new, alternative ways in the field of education. The concept of holistic education can be one of them. It becomes the subject of studies in different fields. Besides, there are examples of its realization in pedagogical practice.

On the basis of theoretical analysis of holistic concept of education is possible to make a conclusion that such a way of educating can compensate the gaps of today's educational system. It is necessary because too rationalized methods, pragmatism and fragmentarity force the person to be egoistic and concentrated on his/her own (mostly materialized) needs. But globalized reality demands fully developed, mobile, adaptive individual that is able to act successfully at the global scale. So, there is a problem between the real condition of the educational environment and the circumstances determined by postmodern era. But often deep crisis can become the fires stage for the solving of the problem. And it is possible to have a hope that holistic concept of education can be an alternative for future.

Keywords: globalization; postmodernism; relativism; holistic education; value.

Рецензенти

М. М. Стадник – д. філос. н., проф.

М. Г. Тур – д. філос. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 11.08.15

Стаття прийнята до друку 22.10.15

УДК 141 : 130.123.4

Р. В. Мартин

ORCID ID 0000-0002-7755-4496

КОНЦЕПЦІЯ ЖИВОГО У ФІЛОСОФІЇ ПЛАТОНА І АРІСТОТЕЛЯ: СВІТОГЛЯДНО-ОСВІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються погляди на сутність живого в філософії Платона та Арістотеля.

Перші вчення в античній філософії націлені на усвідомлення універсальної закономірності, первоначала, де першовитоки задають образ світу та процес його впорядкування. Відштовхуючись від того, що змінюються акценти з питання «Що є початком всього суцього» та відповідно «Яким чином воно впорядковується», здійснюється і розуміння Першопочатку, який пов'язується з Першодвигуном, життєвою силою творення багаторівневого живого (Арістотель); з деміургом, ідеальним першопочатком, творцем Всесвіту, який наділений активністю, розумністю та благістю (Платон).

Ключові слова: деміургізм; ентелехія; живе; життя; природа.

Вступ. З давніх-давен мисляча людина тисячоліть розгадували її вчені і філософи. Одні намагалися розгадати «загадку життя». Упродовж з них приходили до переконання, що життя

виникло за природними законами і строго підпорядковується їм, як і все у світі. Інші ж посилалися на «нематеріальну природу» життя. Тож питання життя – в тому чи іншому його тлумаченні – відіграло виняткову роль у боротьбі між ідеалізмом і матеріалізмом, що тривала протягом усієї історії людської думки. У цій боротьбі протистоять один одному два найбільш загальних і протилежних пояснень світу.

Походження та розвиток живого є одним з основоположних питань, на яких ґрунтується світогляд кожної людини. Воно так само, як і походження Всесвіту та розуму, являє собою одну з фундаментальних проблем науки. Значне місце щодо розкриття становлення та осмислення поглядів на живе як в античній, так і в середньовічній філософії належить В. І. Лубському, І. П. Мозговому, О. І. Поредко, М. Ф. Рибачук, М. М. Стаднику, Ю. П. Чорноморцю, О. М. Шепетьку та ін. Але і на сьогодні актуальним залишається зауваження, яке зробив більш ніж півстоліття тому на 31-й гутрієвській лекції Дж. Д. Бернал: «Навіть сформулювати дану проблему одному вченому не під силу, оскільки для цього йому потрібно бути одночасно математиком, фізиком, кваліфікованим хіміком-органіком, мати глибокі знання з геології, геофізики, геохімії і, крім усього іншого, вільно орієнтуватися у всіх областях біології» (Поннамперум С., 1977, с. 9).

Мета роботи – розкрити осмислення концепту живого в поглядах античних мислителів – Платона та Арістотеля; де зокрема акцентується увага на деміургізм, що виступає як провідний принцип філософського вчення Платона про життя; та дослідження ідеї Арістотеля про самозародження живого.

Первісна людина, здійснюючи суспільно-трудова діяльність, ознайомлювалася з навколишніми явищами, починаючи з одухотвореної природи. Віра в німф, морських, лісових і польових божеств довго відповідала суспільно-виробничим відносинам натурального господарства в античній давнині.

Та з часом, коли заморські плавання значно розширили коло відомої землі, в торговому Мілеті, малоазійській колонії греків, народилася найстаріша, що дійшла до нас, грецька філософія. Це була філософія природи – «натурфілософія», як назвали її багато століть потому. Вона пояснювала, як влаштований світ. У цьому поясненні світу було матеріалістичне ядро. Мореплавці-купці виступали проти аристократів-землевласників з їх традиційною релігією. Натурфілософія як цілісне вчення про навколишній світ, безперечно, вплинула на виникнення біологічної науки, задала певний ритм її становлення.

З цієї точки зору перехід від «зашкарублї речовини» до живого не був складним. Слабкі зародки науково-дослідницької думки не могли, звичайно, безпосередньо відстежувати, звідки беруться різноманітні форми життя, багато з яких здавались

прямими витворами, скупченнями життєвих сил, що дрімають у «мертвій» природі. Так, вчення про самозародження стало природною відповіддю на наше основне питання. Слідом за гілозоїстами вся антична наука прийняла це вчення.

Зародження життя часто пов'язується античними філософами з вічним життям. «Жаби, вугрі, черви виникали в гниючій речовині; нове життя породжували трупи попереднього; мулисту землю запліднювало невидиме сім'я, принесене дощовою вологою, або животворна сила сонячного проміння»; життя народжувала і земля, «спільна мати, за допомогою залишків одвічно виробничої сили, яка колись бурхливо кипіла в ній» (Сафонов В., 1947, с. 30). Якщо відкинути фантастичне – «животвірну силу», «невидиме сім'я» та ін., – то під ним у деяких давніх мислителів ми можемо спостерігати матеріалістичне ядро уявлень про самозародження (наприклад у Демокріта).

Античність реалізувала функцію первинного накопичення емпіричного матеріалу про органічні явища і процеси. Це – ще не наукова біологія, але вже її віддалені передумови. Вже античні натурфілософи звертали свої погляди на органічний світ і вибудовували перші умоглядні схеми, що пояснювали його походження і розвиток. На основі таких умоглядних уявлень врешті-решт склалися два протилежні підходи до вирішення питання про походження життя.

Перший – матеріалістичний підхід, в основі якого лежало уявлення про те, що живе може виникнути з неживого, органічне з неорганічного під впливом природних чинників. Перші матеріалістичні вчення давнини VII-VI ст. до н.е. пов'язані, як відомо, з іменами Фалеса, Анаксимандра й Анаксімена. Фалес (625 – 547 рр. до н.е.) вважав, що першоначалом усіх речей є вода, і все, що походить від неї, наділене властивостями життя, одухотворене. Так склалася концепція самозародження живого з неживого. Космологічна концепція Фалеса зводилася до трьох основних положень: 1) Сонце, Місяць, зірки мають землеподібну природу. Земля там розжарена; 2) Земля плаває на воді, подібно до шматка деревини (Фалес пояснював у зв'язку з цим такі природні явища, як коливання ґрунту, землетруси тощо); 3) начало і кінець Всесвіту – вода.

Поруч із матеріалістичними уявленнями про походження живого у давнину став формуватися протилежний до нього підхід – ідеалістичний. Він виходив із того, що виникнення життя не могло статися природним, об'єктивним, закономірним чином на Землі; життя є наслідком божественного творчого акту (креаціонізм), і тому усім істотам властива особлива, незалежна від матеріального світу «життєва сила» (*visvitalis*), яка і спрямовує усі процеси життя. Антична філософія, а саме платонівський Деміург (що згодом утвердиться біблійною традицією виникнення всього живого) створює субстанцію, «оформлюючи матерію, що вічно існує як хаотична

сфера» (Лосский В., 1991, с. 154). Отже, ідеї Емпедокла і Демокріта про природне походження живих істот змінюються у Платона ідеєю «деміурга», творця світу і всього живого.

За Платоном, яких би проявів не набував деміург, він повинен бути активним. Загалом, антична традиція джерелом активності вважала душу, яка є атрибутом живих істот. Відтак, деміург також повинен мати статус живої істоти. Проте активність, яка не впорядковується, яка не визначена певною метою, здатна породити лише хаос. Тому активність деміурга поступово набуває рис розумності, яка закріплюється в благоді, критерієм цінності якої є морально-естетичний вимір.

Платон вважав, що світ ідей – це особлива, надчуттєва реальність, яка своєю повнотою і досконалістю перевищує усе чуттєве. Речі – лише тіні ідей. Але вже сучасники Платона почали справедливо вимагати показати їм ідеї («стіл я бачу, але не бачу ніякої ідеї столовості», – закинув Платонові один з його сучасників). Де місце локалізації ідей? У якому співвідношенні перебувають ідеї та речі? Ці питання залишилися для Платона не з'ясованими до кінця, хоча він вважав, що, по-перше, ідеї існують як вихідні взірці для деміурга-творця, по-друге, у пізнанні дійсності людина піднімається до першої ідеї, або «ідеї усіх ідей». Саме тут перебувають надчуттєві ідеї, що виступають сутністю речей, оскільки все інше набуває визначеності саме завдяки причетності до них. Найвищим втіленням ідей ідей є абсолютна краса. Чим ближче до неї ми наближаємось, тим насиченішою вона стає. Сходження людини до прекрасного Платон окреслює наступним чином: «Почавши з окремих проявів прекрасного, треба все вище, немовби сходинками, підійматися заради найпрекраснішого вгору – від одного прекрасного тіла до двох, від двох – до усіх, а потім від прекрасних тіл до прекрасних чеснот, а від прекрасних чеснот до прекрасних вчень, поки не підіймешся від цих вчень до того, що і є вченням про найпрекрасніше, і не пізнаєш нарешті, що ж це таке – прекрасне. І в спогляданні прекрасного самого по собі... тільки й може жити людина, котра його побачила» (Тихолаз А. Г., 2002, с. 221-222).

Платон відкидає уявлення про природу як про щось самовільно діюче, де через нерозумну причину виникають речі, тварини, рослини тощо. Їх появу він пов'язує із «мудрістю божественного мистецтва». За Платоном, усі елементи Всесвіту впорядкував Бог, а потім «склав із цього наш Всесвіт – єдину живу істоту, що приховувала в собі всі інші живі істоти, як смертні, так і безсмертні» (Платон, 1971, с. 514). Платонівське твердження, що всі речі дістали своє буття від Деміурга і від чогось незмінного, стало «витоком» для формування ідеї творення у ранньому християнстві. За працями Платона можна дослідити один із витоків античного погляду на життя. Зокрема, у творі Платона

«Евтидем» відстежується філософський діалог між Діонісадором і Сократом, у ході якого висловлюються ідеї щодо сутності живого: «живі істоти всі ті, хто має душу» (Мартич Р. В., 2009, с. 158).

Платон «вбачав у душі чинник життя», без «якого тіло мертве», і розгорнув поняття душі, яка «вводить себе в рух і є причиною саморуху». Завдяки цьому душа стає тим, що набуває властивості до її пізнання (Мартич Р. В., 2009, с. 104–105). У творі «Федон» Платон розкриває поняття душі, що «доконечним чином пов'язане з поняттям життя, а позаяк життя виключає смерть, отже, і душа виключає смерть» – у цьому аргументі душа була розглянута біологічно, як засада життя (Татаркевич Вл., 1997, с. 106). Згідно з платонівською психологією душа поділяється на дві частини – розумну і нерозумну, або безсмертну, чи божественну, і смертну; причому смертна частина приєдналась до безсмертної, або божественної, вже після входження душі з ідеального світу в тіло. У філософському трактаті «Федон» Платон сформулював погляди, яким має бути життя. Він уявляє його певною структурною організацією людського життя, акцентуючи увагу на моральний аспект: людині, яка є негідною, краще не жити, оскільки її життя все ж буде нещасним. Тому варто гідно прожити життя, намагатися реалізувати свою мету, не шкодуючи своїх сил у ствердженні справедливості та стриманості.

Платон переконував, що всі речі існують як тіні ідей, а ці – до всяких речей і незалежно від них. Поеднуючись із речами, ідеї надають їм існування, а також певних якостей і властивостей. І якщо речі виникають і зникають, то ідеї живуть вічно. Ідеальний світ у Платона являє собою ієрархію, своєрідну піраміду, на верхівці якої перебуває ідея ідей, або ідея Блага, яка фактично тотожна з Істиною і Красою, й самим Богом. Людина, за Платоном, покликана пізнавати, наслідувати той порядок, що встановлений у світі ідей. Порушення цієї настанови призводить до появи певного негативу: людська душа втрачає життєдайні сили.

Варто зазначити, що в працях Платона важко віднайти ідею самозародження: лише у «Федоні» він мимохідь ставить питання про можливість виникнення живих істот під впливом тепла і гниття. Живий організм, складаючись із вогню, повітря і землі, вирізняється пропорційністю. Функціональність організму пов'язувалася з будовою організму. Платон порушував питання про те, що як рослини, так і тварини набувають статусу живих унаслідок оживлення безсмертною душею – «психеєю». Уже за сотні років до нашої ери у багатьох філософських школах явище самозародження мало матеріалістичне пояснення як природний процес формування живих істот без участі будь-яких духовних сил. Але історично склалося так, що «наступний розвиток ідеї самозародження в основному виявився

пов'язаний не з матеріалістичною «лінією Демокріта», а з протилежною їй ідеалістичною «лінією Платона». У подальшому саме ідеалізм Платона в метафізиці, абсолютизм у теорії пізнання, визнання розходження духовних принципів у структурі світу, наголошування на ірраціональних факторах духовного життя – усе це вплинуло на подальший розвиток філософської думки і формування ранньохристиянських поглядів, а саме у представників східної патристики.

У філософії Арістотеля, геніального мислителя давнини, учня Платона, ідеалістичні погляди поєднувались з розвитком точного знання, з уявленням про реальність матеріального світу і його руху, про те, що саме навколишній світ є джерелом наших чуттів і думок, хоча матерія, на його думку, сама по собі інертна і переходить в активний стан лише під впливом нематеріальної форми як основоположної причини. Арістотель критерієм відмінності живого від неживого вважав ентелехію – момент вічності, що «пронизує тіло життям». Арістотель виділив декілька загальних рис, характерних для життя в цілому – сон, дихання, зростання, зменшення, смерть і, понад те, інші подібні переживання і стани...» (Арістотель, 1937, с. 33–34). Мислитель вбачав у живій природі прояв доцільності. В Арістотеля природа як живе пов'язана з певним моментом буття. Буття трактується як начало. А бути началом означає бути причиною чогось іншого – що починається, виникає, стає.

У трактаті «Про душу» можна простежити наступну психологічну структуру: між двома крайніми ланками – душею розумною і душею нерозумною – Арістотель поміщає, як середню ланку, здатність відчуття. Він зараховує її то до розумного, то до нерозумного начала, так що здібності душі набувають вигляду тричастинного (трихотомічного) поділу: здатності до живлення (зростання і розмноження), відчуття (почуття, бажання і руху) і мислення (теоретичного і практичного).

Арістотель дав людству найбільш широкий синтез досягнень античної науки, охопивши весь накопичений до того часу фактичний матеріал. Своє уявлення про виникнення життя він розвивав у ряді біологічних творів – «Історія тварин», «Про частини тварин» і «Про виникнення тварин». Згідно з Арістотелем, поруч із народженням живих істот від собі подібних відбувається і завжди відбувалося їх самозародження з неживої матерії. «Такі всі, – писав він, – хто виникають від спарювання тварин, а з гниючої землі чи з виділень...», «І у рослин відбувається таким же чином: одні виникають із насіння, інші нібито самовільно, силою природи: вони виникають від гниття землі або відповідних частин рослин» (Арістотель, 1940, електронний ресурс). Світогляд Арістотеля проинятий телеологізмом і запереченням еволюціонізму. При

цьому біологічний світ як об'єкт дослідження особливо захоплював Арістотеля. У трактаті «Метафізика» він розмірковував про ідею самозародження як про єдине можливе пояснення походження життя. Як приклад він наводить світлячків, які народжуються з ранішньої роси, вважаючи само собою зрозумілим, що рослини виникають із землі, вугрі та інші риби – з мулу, а тупи народжують черв'яків. І ссавці, і птахи, і риби, і комахи – усе це викликало у Арістотеля живий, непідробний інтерес, справжнє одухотворення і навіть естетичне захоплення. Він писав: «Потрібно і до дослідження тварин підходити без жодної відрази, оскільки в усіх них міститься щось природне і прекрасне. Бо не випадковість, але доцільність присутня в усіх витворах природи, і притому в найвищій мірі, а заради якої мети вони існують або виникли – відноситься до області прекрасного» (Арістотель, 1937, с. 50). Саме доцільність органічної природи робить її прекрасною і гідною вивчення.

Величезна різноманітність живих істот, що вражає, їх пристосованість до середовища, функціональна і структурна доцільність їх будови, зростання, народження, способи розмноження, смерть – усі ці та інші риси біологічного світу цікавили Арістотеля-біолога, вимагали, на його думку, детального опису і теоретико-філософського обґрунтування. Таким обґрунтуванням у нього, звичайно, виступає вчення про матерію і форму.

Будь-який рослинний або тваринний організм – це деяке закінчене ціле, таке, що є реалізацією певної форми. Такий організм складається з багатьох неоднорідних частин або органів, кожен з яких виконує свою, цілком визначену функцію, необхідну для підтримки життєдіяльності усього організму. Виконання цієї функції і є метою, заради якої цей орган існує. Виконання функцій органом вимагає, як правило, не однієї, а декількох здібностей (рухатися, стискатися і розширюватися, сприймати відчуття та ін.). Тому орган повинен складатися не з однієї, а багатьох однорідних частин. Так, рука й інші подібні частини тіла складаються з кісток, нервів, м'яса та ін. (Арістотель, 1937, с. 54) До таких однорідних частин Арістотель відносить також волосся, кігті, кров, жир, мозок, жовч, молоко й інші аналогічні речовини у тварин, а у рослин – деревину, сік, кору, м'якуш плоду та ін. Ці однорідні речовини і є матерією, з якої утворені органи і увесь організм в цілому. Онтогенез він розглядав з позицій категорій можливості та дійсності. Органічне зростання – це актуалізація можливостей, прихованих у вихідній матерії. Таке трактування близьке сучасним уявленням про те, що усі особливості структури дорослого організму зашифровані у вигляді генетичного коду.

Арістотель, безперечно, був найвидатнішим біологом свого часу. Якщо в області астрономії,

фізики, механіки Арістотель багато в чому залишався спекулятивним мислителем, то до живої природи він ставився з винятковою спостережливістю, проникливістю, прагнув до досягнення найдрібніших деталей. Він розкривав трупі різних тварин, роблячи при цьому висновки і про анатомічну будову людини; він вивчив понад п'ятсот видів тварин, описав їх зовнішній вигляд, і де міг – також і будову; розповів про їх спосіб життя, вдачу й інстинкти, зробив багато більш приватних відкриттів. Альбоми малюнків результатів анатомічного розчленування тварин та їх органів, що іменувалися «Анатоміями», служили додатками до «Історії тварин»; на жаль, ці альбоми втрачені.

Але Арістотель не лише описував світ живого; він заклав традицію систематизації видів тварин. Він перший поставив класифікацію тварин на наукову основу, групує види не лише за схожістю, але і за спорідненістю. Усіх тварин Арістотель поділяв на кров'яних і безкровних. Такий поділ приблизно відповідає сучасному поділу на хребетних і безхребетних. До кров'яних він відносив: 1) живородних – люди, кити і чотириногі, тобто, по суті, ссавці; 2) яйцерідних – птахи, яйцерідні чотириногі (рептилії, амфібії), змії та риби. До безкровних він відносив: 1) м'якотілих (головоногі); 2) панцирних (ракоподібні); 3) молюсків (окрім головоногих); 4) комах, павуків і черв'яків.

Арістотель трактував людину як деяку «політичну тварину», яка відрізняється від тварини тільки наявністю моральності і на цій основі прагненням до «спільного проживання». Людина – жива істота, що «наділена духом, розумом і здатністю до суспільного життя». Завдання людини – «перемогти пристрасть, жадання, вади і шляхом доброчинності, аскетизму, теургії, музики, поезії, творчості намагатися досягти злиття з єдиним» (Арістотель, 2000, с. 71). Людині він відводив місце на вершині кров'яних. Крім того, Арістотель описує живі істоти, які, на його думку, займають проміжний ступінь між тваринами і рослинами. Це – губки, акалефи (медузи), тітії (асцидії). У свою чергу, і рослини він поділяв на вищі та нижчі (Арістотель, 1937, с. 137).

Арістотель знав, що найголовнішими ознаками ссавців є наявність у них органів повітряного дихання (легенів і гарячої крові), що вони – живородні, живлять дітей молоком та ін. Саме Арістотель розвинув ідею Платона про зв'язок будови і функцій тварин з їх способом життя, про морфологічний і фізіологічний розподіл діяльності між органами високоорганізованих тварин, заклав основи вчення про аналогічні і гомологічні частини тіла, висунув ідею про схожість шляхів ембріогенезу у тварин і людини, запропонував поняття «сходи істот», тобто розташування живих істот на певній шкалі тощо. Окремі помилки Арістотеля в зоології

не можна порівнювати з вагомістю його внеску в біологію.

Біологічні ідеї та дослідження Арістотеля розвивали його учні й послідовники (зокрема Теофраст). Погляди Арістотеля вплинули на всю подальшу історію вивчення питання про походження життя. Завдяки своєму авторитету він підтвердив дані безпосередніх, наївних спостережень і на багато століть визначив подальшу долю вчення про самозародження.

Деякі філософи античної доби висловлювали геніальну здогадку, випереджаючи в наївній формі ідею природного відбору. Виходячи з переконаності в природному походженні органічного світу, древні мислителі намагалися пояснити і причину доцільності складових організмів. На таких же філософських позиціях стояв видатний мислитель Давньої Греції Епікур (342 – 271 рр. до н.е.). Його вчення виявилось завершенням матеріалістичних поглядів давньогрецької філософії. В міркуваннях Епікура про першооснову всіх речей явно проглядається його ідейний зв'язок з Гераклітом, Демокрітом і Арістотелем.

Висновки. В античності питання про виникнення та становлення всього існуючого розгортається як пошук першооснови. В античній філософії намічається два підходи до осмислення сутності живого. Перший – матеріалістичний підхід (Фалес, Анаксимандр, Анаксімен), в основі якого лежало уявлення про те, що живе може виникнути з неживого, органічне з неорганічного під впливом природних чинників. Поступово складалася концепція самозародження живого з неживого. Ця ідея набуває нового звучання у філософії Арістотеля: поруч із народженням живих істот від собі подібних відбувається і завжди відбувалося їх самозародження з неживої матерії. Критерієм відмінності живого від неживого він вважав ентелехію – «життєву силу», діючий фактор, від якого залежать усі прояви життя. Арістотель започаткував традицію розуміння живого як багаторівневого, утвореного відповідно підпорядкованими один одному і послідовними за ступенем загальності та досконалості ієрархічними рівнями. Другий підхід – ідеалістичний, в якому життя є наслідком божественного творчого акту, і тому усім істотам властива особлива, незалежна від матеріального світу сила, яка і спрямовує усі процеси життя. Найяскравіше дана ідея відстежується у філософії Платона в ідеї «деміурга», творця світу і всього живого, який упорядковує Всесвіт і всі живі істоти. За Платоном, лише ті істоти мають статус живих, хто має душу, яка є причиною саморуху. Перспективами подальших досліджень є ідеї Арістотеля та Платона набувають синкретичного характеру у вченнях середніх платоніків, які ідейно були ближчі до християнського філософування, ніж філософія Плотіна з надбуттєвим Єдиним, з його еманациєю – Розум, Душа.